

ЗНАМЕНИТІ УКРАЇНЦІ

ІГОР КОЛЯДА

**МИКОЛА
ЛЕОНТОВИЧ**

Харків
«Фоліо»
2020

Розділ перший

**«ЩЕДРИЙ ВЕЧІР, ДОБРИЙ ВЕЧІР,
ДОБРИМ ЛЮДЯМ НА ЗДОРОВ'Я»**

Слова цього святкового приспіву величальної пісні не раз у дитинстві чув малий Миколка. Бо як тільки починало сутеніти, в українських селах (це повелося з давніх-давен) щедрувальники, переважно молодь, влаштовували головне святочне дійство Щедрого вечора. Це — щедрування, величальні новорічні обходи і поздоровлення: піснями славлять господарів, бажають їм здоров'я й достатку на весь рік, за що й мають щедру нагороду. Це народне свято йде корінням вглиб дохристиянської історії слов'ян.

Щедрий вечір — свято місячної і зоряної ночі, з якої зродився золотопроменевий світ. З давніх часів хлібороб вельми вшановує благодійство ночі, коли після денної спеки все оживає і яка дає йому змогу відпочити та набратися життя. У цей вечір вдячні наші пращури-слов'яни величають свято Щедрого вечора, свято місяця та зорі. Величають своїми святочними піснями — щедрівками. Величаючи місяць і зорю, прапрадід-хлібороб уводить нас у ще глибинніші таємниці життя, до первопочину світу на землі. Бо не був би Місяць ясен — місяцем, коли б не могутній бог Хорс, який засвітив у ньому світло Дажбога. Багато мук і страждань витерпів Місяць від жорстокої богині темряви та смерті — Мари. Але бог Хорс щоразу його воскрешав із мертвих, а після третього разу,

з виникненням життя на землі, бог Хорс своїм святим світлом на честь народження молодого Божича та приходу у світ воїнів-захисників сонця, благословив його у безсмертя на віки.

З тих прапрадавніх часів кожного року 31 грудня наш пращур-хлібороб відзначає свято Щедрого вечора, а 1 січня — день народження Місяця, вірного побратима сонця Дажбога, сина всемогутнього бога Лада. У всеединого Лада, вірного побратима бога Місяця, окрім сина, була ще донька, яку називали Миланкою, бо вона була така мила й чарівна. Одного разу коли князь-Місяць був на полюванні, лютий Змій викрав із срібного терема Миланку і запроторив у підземне царство. Визволив її славний богатир Безпальник-Васильчик і з нею одружився. Цьому сміливцеві, який колись визволив з неволі золоту панну Миланку, вдячний князь влаштував свято. Ось чому на Щедрий Вечір ще святкують Василя. На це свято приносять у жертву свиню, яка вважається місячною твариною, а Васильчик є покровителем цих тварин. Тому, за народними звичаями, на Меланку готували свинячі нутроці, по них ворожили, який буде врожай, та свинячі ніжки, щоб і у людей не хворіли ніжки. Вшановували Миланку-Меланку за якомога багатшими столами, бо то є продовження Щедрого Вечора з усіма його добрими богами і душами предків.

Напередодні Нового року щедрий на добро бог Ладо сходить з неба на землю до хлібороба, оглядає його господарство, худібку, розмовляє з нею, оглядає його поля і ниви. На Щедрий вечір усі люди дякують йому та прощаються з богинею Колядою, а Сонцю в небі бажають безхмарних голубих висот. Ось чому цей вечір уже не святий, а щедрий: на обід мусить бути багато смачних страв. Це насамперед млинці, вареники, пиріжки, капуста, горох, смажені ковбаси, кишка-кров'янка, холодець, книші та паляниці.

У Ясного Місяченька є дванадцять братів — Березень, Квітень, Травень, Червень, Липень, Серпень, Вересень, Жовтень, Листопад, Грудень, Січень, Лютень. Сам вечір під Новий рік тому і зветься Щедрим і Багатим, бо всі ці брати місяця в гостях у людей.

Колись нашим батькам-дідам Місяць уявлявся як наречена Сонця, та з бігом часу уявлення про місяць і сонце змінилися, Сонце почало виступати як жінка, а Місяць — як чоловік:

Ясен Місяць — пан господар,
Красне Сонце — жона його,
Дрібні зірки — його дітки.

Збереглася оповідка про те, що Сонце — прекрасна Панна в золотих шатах, Місяць — хлопець-молодик, який хоче одружитися з чарівною Панною. Та минає їхня перша любов, і Місяць закохується в Зорю. Розгнівалась Красна Панна — Сонце — і своїм променевим мечем розрубила Місяць навпіл. З того часу й став Місяць щербатим. Саме тоді місяць і почали уявляти срібночубим струнким та блідолицим юнаком. Наші предки присвятили місяцю перший день, який розпочинає тиждень — понеділок, а оскільки місяць час від часу змінює свій вигляд, стали вважати його непостійним. Тому щось важливе у понеділок починати не наважувалися, бо буде невдача. Ще і досі існують приказки: «Понеділок — важкий день», «У понеділок роботи не починай і в дорогу не вирушай».

Вшанування місяця нашими предками відоме з IV тисячоліття до н. е. Стародавні волхви ворожили за виглядом поверхні Місяця та зміною його фаз. Пізніша назва божества Місяць — Василля перетворилася у чоловіче ім'я Василь¹.

¹ *Войтович Валерій Миколайович*. Міфи та легенди давньої України. — Тернопіль: Навчальна книга. — Богдан. 2005. — 392 с.

У християнській традиції свято приурочене пам'яті преподобної Меланії Римлянки, що жила в Римі в IV—V століттях. Меланія була донькою римського сенатора, якій у спадок дісталось багатство батька. Меланія вирішила присвятити своє життя слідуванню вченню Христа. Її статок витрачався на місіонерську діяльність, створення громад і монастирів. Разом із чоловіком вона поширювала Слово Боже серед різних народів. День її смерті (13 січня, тобто 31 грудня за церковним календарем) став пам'ятною датою в православній традиції. Згодом релігійні обряди змішалася з язичницькими, що дійшли до наших днів.

Назву Василів вечір свято отримало на честь пам'яті про Святого Василя Великого, одного з великих каппадокійців (видатних діячів, чия інтерпретація вчення користується авторитетом), якого церква вшановує 14 січня (1 січня за старим стилем). Відповідно до української новорічної традиції, вечір з 13 на 14 січня називають Щедрим, тому що до нього готують щедрий святковий новорічний стіл. Господина, лише «мине з полудня», починає готуватися до «щедрої вечері». У неї все чистенько побілено, підведена піч, приготовлено чисту білизну для всієї родини. Вона напекла вже книшів, калачів, книшників і паляниць, вдруге протягом зимових свят приготувала кутю, але уже скромну. Сьогодні буде справді щедра вечеря — різноманітна й смачна. Здебільшого готують м'ясне та мучне: печеню, ковбаси, млинці, вареники тощо. Млинці мають бути обов'язково: щоб сонечко землю припікало, як вогонь млинці, і щоб навесні й улітку все так росло, як тісто на дріжджах.

На Щедрий вечір батько ховається від дітей за пирогами і книшами — символом щедрості, багатства. «А де наш тато?» — питають діти. «А хіба ви мене не бачите?», — відповідає батько із-за купи

пирогів. «Ні, не бачимо, тату!» — «Дай, Боже, щоб і на той рік ви так мене не бачили! Щоб у достатках і спокої інших свят дочекати». Діти цього вечора ходять попід вікнами сусідів і щедрують, за що їм дають гроші або щось їстівне. При цьому хлопці маскуються — хто ведмедем, хто бабою, хто як придумає. Обов'язково хтось має бути переодягнений жінкою — «Меланкою». Щедрик — це щедрівник або й сам Щедрий вечір.

Щедрий вечір — свято місячної зоряної ночі, з якої зродився золотопромінний світ.

Розділ другий

«ЩЕДРИК».

ДІАМАНТ, ОГРАНЕНИЙ РУКОЮ ГЕНІЯ

...коли б Леонтович не написав нічого більше... як «Щедрика», «Дударика», «Ой пряду», «Козака несуть», «Гри в зайчика»... його значення в історії української хорової музики було б раз назавжди запевнене...

Станіслав Людкевич

«...Якщо поглянути на Леонтовичевого «Щедрика» в графічних орнаментальних образах: Диво — його поспівки перевтілилися в абриси ніжної квітки, що зростала вертикально вгору. У ній яскраво виокремилися 6 елементів: 1) споконвічне «зерно» в прямому виді, де 68 повторів (включно з виокремленим останнім) — 68 «пелюсток»; 1-а) рефлексія «зерна» — верхньотерцієвий підголосок (S: «В тебе товар весь хороший...»); 2) лінарне «стебло» — спочатку низхідний рух в альтів («Стала собі»), а далі — в альтів і тенорів («щебетати»); 3) листячко із «зубчиками»-акцентами («В тебе товар весь хороший...»); 4) хвилясті «трави-ковилі» (S: «В тебе жінка чорноброва»); 5) ґрунт — бурдон (Basso: «В тебе товар весь хороший»); 6) бутон-пуп'янок (дуєт сода: «ластівочка»). Можна збагатити малюнок квітки напластуванням усіх 67-ми мотивів-пелюсток (бо остання 68-а — сода). Суттєвий феномен — універсальні закони людського мислення виявилися спільними як для музичного інтонування, так і для графічного малюнку. Вони оформилися в одвічний символ-орнамент «Квітки життя» з бутоном-пуп'янком — паростком у майбуття, який так люблять вишивати на

рушниках наші майстрині, або ж вимальовують художники з Петриківки чи на кераміці гончарі, на дерев'яних виробих різблярі» (В. Кузик)¹.

Щедрик, щедрік, щедрівочка,
Прилетіла ластівочка,
Стала собі щєбетати,
Господаря вікликати:
«Вийди, вийди, господарю,
Подивися на кошару —
Там овечки покотились,
А ягнички народились.
У тебе товар весь хороший,
Будеш мати мірку грошей,
Хоч не гроші, то полова,
У тебе жінка чорноброва».
Щедрик, щедрик, щедрівочка,
Прилетіла ластівочка.

27 грудня 1913 р. киян-поцінувачів музики порадував прем'єрою Олександр Кошиця, диригент і хормейстер. Разом зі своїм колективом він започатковує традицію щорічного виконання на Різдвяні свята концертів українських колядок. Ці концерти проводились у залі громадського зібрання на вулиці Володимирській, 45. Прем'єра отримала схвальні відгуки, тому вирішили продовжити тематичні виступи і в наступні новорічні свята. Упродовж 1914—1915 рр. у концертних програмах колективу лунали не лише українські колядки, а й польські музичні твори. Усі вечори колядок були благодійними, зокрема в попередні роки хористи влаштовували співи

¹ «ЩЕДРИК» в опрацюванні Миколи Леонтовича: спроба полівекторного аналізу (до 100-річчя українського шедедру).

ЗМІСТ

<i>Розділ перший</i>	
«Щедрий вечір, добрий вечір, добрим людям на здоров'я»	4
<i>Розділ другий</i>	
«Щедрик». Діамант, огранений рукою Генія	9
<i>Розділ третій</i>	
Українське Поділля. Вінниччина	22
<i>Розділ четвертий</i>	
Священницький рід	25
<i>Розділ п'ятий</i>	
Дитинство. Село Шершні, що біля Тиврова	33
<i>Розділ шостий</i>	
Спудей	39
<i>Розділ сьомий</i>	
Народний вчитель	56
<i>Розділ восьмий</i>	
Кохання у житті Миколи Леонтовича	66
<i>Розділ дев'ятий</i>	
Український Бах	75

<i>Розділ десятий</i>	
Останні дні	87
<i>Розділ одинадцятий</i>	
Нічна трагедія	94
<i>Розділ дванадцятий</i>	
Похорон	100
<i>Розділ тринадцятий</i>	
Таємниця загибелі: плітки, легенди, версії	103
<i>Розділ чотирнадцятий</i>	
P. S.	114
Післямова	116
Література	118